
Александар Кадијевић

ЕВОКАЦИЈЕ И ПАРАФРАЗЕ
ВИЗАНТИЈСКОГ ГРАДИТЕЉСТВА У СРПСКОЈ
АРХИТЕКТУРИ ОД 1918. ДО 1941. ГОДИНЕ

Увод

У српској архитектури између два светска рата, раслојеној на неколико стилских опредељења, у делима градитеља који су трагали за националним стилем, уочљиве су многобројне евокације и парафразе византијског неимарства.¹ Попут претходника из западноевропских средина, српски градитељи су претежно оживљавали облике велелепних здања Јустинијанове “златне” епохе, као и појединих споменика средњовизантијског и позновизантијског периода. У томе се нису увек понашали епигонски, већ су древну матрицу покушали да прилагоде савременим утилитарним и естетским захтевима. Исто тако, евоцирањем грађевина националне средњовековне архитектуре, реконструисан је и њихов византијски слој, уочљив у концепцији простора, начину зидања, декорацији и елевацији. Иако је захваљујући успону византологије у трећој деценији сазрела свест о разлици између домаћег и византијског медијевалног наслеђа, у пројектантској пракси и даље је симбиоза српског и византијског сматрана адекватном нормом новог националног стила. Прожимањем тих парадигми, или њиховим одвојеним парафразирањем, показивана је лојалност идеологији национално препознатљиве, на византијским коренима засноване архитектуре. У таквим, често произвољним и субјективистичким стремљењима, уметнички резултат није увек био задовољавајући.

Мода евоцирања древног византијског и српског неимарства, наишла је на одобравање најшире културне јавности, државних и приватних наручилаца, као и великодостојника СПЦ, док је критички настројена публика, наклоњена авангардним уметничким стремљењима, тепокушаје одбацивала као еклектичке и анахроне. Иако је успон традиционализма погодовао ревивалистичкој обнови византијске и српске средњовековне архитектуре, уметничка критика

¹ Евоцирати – изазвати, дозвати, пробудити, побудити сећање на нешто или неког; Парафразирати – препричавати и разрађивати туђу тему властитим варијацијама.

Сл. 1. О. Вулф, насловна сѝрана књиџе

Fig. 1. O. Wolf, the title page of the book

је углавном занемаривала њене резултате. Уосталом, борба идеологија у српској архитектури није била нова појава. Још од времена владавине Кнеза Милоша, тињао је сукоб два опречна идеала, идеала преузимања интернационалних стилова западне и средње Европе и идеала оживљавања изворних тековина националног, на византијској традицији утемељеног неимарства. Свеобухватну обнову “средњовековља” у архитектури, додатно је онемогућила глобална модернизација друштва, оличена у секуларизацији, одбацавању патријархалних норми, вери у научни и технички прогрес, порасту социјалне мобилности и др.

Закасна, романтичарски носталгична “српско-византијска” архитектура, по многим неприкладна добу филма, психоанализе и таласне механике, имала је своју претходницу у националном ж’неовизантизму” Ханзенових српских ученика у последњој четвртини деветнаестог века, као и у евоцирању значајних византијских грађевина (Св. Апостоли у Цариграду, Св. Лука у Фокиди) на цркви Св. Ђорџа на Опленцу (1909-1912). Сачувани објекти и неизведени пројекти показују да конзервативизам није у потпуности обезвредио евокације византијско-српског средњовековља у међуратној архитектури, већ да је у њима било и надахнутих решења, која квалитативно не заостају за највреднијим остварењима сакралног градитељства у југоисточној Европи. Обогаћене наносима актуелних праваца, као што су постсецесија, експресионизам и Ар Деко, византијске евокације су показале недогматичност домаћих и руских градитеља (емиграната), способних да древну просторно-обликовну матрицу надграде морфологијом и структурном логиком савремених стилова. Ипак, и у раду најдаровитијих “рестауратора”, било је лутанја и импровизација.

Може се закључити да су обе ревивалистичке опције, миметичка (компиљаторска и анахронистичка) и стваралачка (развојна и отворена за новине), имале своју публику, али и своје критичаре. Оспоравати њихов значај, без обзира на концептуалне разлике, било би неоправдано и престрого, јер би водило негирању историјске подстицајности читавог византијског градитељства, признату у многим светским срединама. Ревивалистичке покушаје наших архитеката не би требало потцењивати, јер је познато да архитектура византијског света вековима инспирише неимаре са различитих меридијана, без обзира да ли су доприносили њеном континуитету, обнови или

Сл. 2. С. Софија,
репродукција из
књиге О. Вулфа

Fig. 2. St Sofia, the
reproduction from the
book of O. Wolf

Сл. 3. С. Софија, из
књиге О. Вулфа

Fig. 3. St Sofia, from
the book of O. Wolf

евоцирању. Не могу се осуђивати градитељи што су уместо туђих и далеких архитектура, реинтерпретирали национално и регионално градитељско наслеђе.

Евокације и парафразе византијске архитектуре, биле су заступљеније у српској архитектури треће деценије. Под утицајем агресивне модернистичке критике и интернационално оријентисане дидактике, ревивалистичко кретање уназад, ка средњем веку, у следећој деценији значајно се проредило. Модернизам и “преобучени”, огољени академизам, потискују национална и неовизантијска стремљенја.

Сл. 4. Утицај Св. Софије, В. Андросов, пројекат храма Св. Саве

Fig. 4. The influence of St Sofia, V. Androsov, the design of the Memorial Church of St Sava

Сл. 5. Св. Сава (Злоковић, Пајков, Борисављевић)

Fig. 5. St Sava (Zloković, Papkov, Borisavljević)

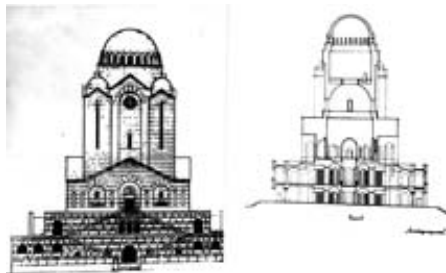
Трећа и четврта деценија

Оснивањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (1918) и интеграцијом расцепканих епархија у јединствену Патријаршију (1920), градитељска активност СПЦ бележи велики успон. Тиме је омогућено слободније и потпуније реинтерпретирање византијског и српског средњовековног градитељства у савременој архитектури. Експлицитно или имплицитно тражене, евокације су се читавале на фасадама и ентеријерима сакралних и профаних објеката. Сматрало се да је постојала велика сличност између византијске сакралне и свечане профане архитектуре. Иако су се споменици ове друге изразито

Сл. 6. А. Васић, костурница на
Зејтинлику

Fig. 6. A. Vasić, the Mausoleum at
Zeitenlik

Сл. 7. М. Злоковић, костурница на
Зејтинлику

Fig. 7. M. Zloković, the Mausoleum at
Zeitenlik

Сл. 8. М. Борисављевић, Зејтинлик

Fig. 8. M. Borisavljević, Zeitenlik

слабо очували, писани извори, а делимично и археолошки налази, показали су сличност облика и одређених целина црквене и репрезентивне профане архитектуре.

Осим дубљих, ерудитских и естетских порива, спољни подстицаји за евоцирање и парафразирање византијског градитељства проистицали су из конкурсних пропозиција за државне објекте, из конзервативних наставних програма на Архитектонском факулету у Београду, из појединих атељеа у Министарству грађевина Краљевине СХС (од 1929.год. Краљевине Југославије), из апелација у стручној периодици (П. Поповић, Ђ. Бошковић, Ј. Раденковић, М. Коруновић), из медија који су таква стремљења популарисали, као и неформалних ставова владајућих кругова и стилских предилекција “носталгичних” наручилаца. Исто тако, историографска проучавања византијске уметности, подстакла су интерес градитеља за Византију. Књига Оскара Вулфа “Византијска уметност”, објављена у Потсдаму 1924. год.

Сл. 9. М. Крстић, Друџа женска ђимназија
Fig. 9. M. Krstić, the Second High School for Girls

Сл. 10. Главни улаз у Друџу женску ђимназију
Fig. 10. Main entrance to the Second High School for Girls

(sl.1-3), Други међународни византолошки конгрес, одржан априла 1927. год. у Београду, низ изложби и презентација византијске културе, научне експедиције и монографије о домаћим споменицима, стручна путовања и екскурзије, омогућили су прецизнији увид у генезу византијске и српске средњовековне архитектуре. Успон традиционализма у трећој деценији плодотворно је посељио проучавање и заштиту старих задужбина, колико и њихову архитектонску реинтерпретацију.

Евокације и парафразе су биле најзаступљеније у радовима различитих генерација студената Архитектонског факултета у Београду (sl.18,19,21,22), који су, са много симпатија популарисани у јавности. Регионални центри, то јест бановинска средишта, претежно насељена српским становништвом (Бањалука, Скопље и др.), попримала су изразито "национални" и неовизантијски изглед. У Београду су, такође, поједини значајни урбанистички потези и монументални јавни објекти, добијали наглашено српско-византијско обележје (Трговачка академија, арх. Јездимир Денић; капија, ограда и мртвачнице Новог гробља (sl.15), Рајко Татић; супструкција Земунског моста (sl.17), Николај П. Краснов; Друга женска гимназија (sl.10-13), Милица Крстић; Патријарија, Виктор Лукомски; Храм Св. Саве, Александар Дероко-Богдан Несторовић; храм Св. Марка, Петар и Бранко Крстић; Интернат студената Богословског факултета, Петар Анагности-Александар Дероко).

У српском међуратном градитељству највише су евоцирани сферни и кубични елементи византијске архитектуре, као што су куполе (пре свега купола Св. Софије у Цариграду, sl.4-6), затим спољни зидови бродова базилика, облици отвора, начин рашчлањивања зидних површина, као и посебни конструктивни

Сл. 11. Свечана сала и капела Друге женске гимназије

Fig. 11. Main auditorium and chapel of the Second High School for Girls

Сл. 12. Галерија у свечаној сали Друге женске гимназије

Fig. 12. The main auditorium balcony in the Second High School for Girls

и пластички елементи - стубови, капители, намештај, сводови, портали, нише, лезене и др. Без обзира на различита индивидуална тумачења, стилске одлике грађевина у трећој и четвртој деценији су углавном јединствене: масовно се употребљавају стилизовани неовизантијски портали, стубови, импост-капители, аркадни венци и лучни отвори; раније чести преплети и имитације композитног грађења постају ретки. Објектима су заједничке згуснуте форме, једноставност и умерена употреба декоративне пластике. Присутна је тежња да се тешким фасадама изрази монументалност. На профаним објектима настављена је пракса да се прочеља, конципована према ренесансној подели на сокл, корпус и завршетак, оживе аркадним нишама, декоративним порталима, прозорима, венцима и другим детаљима византијске и српске средњовековне архитектуре, али и да се употпуне новом, официјелном хералдиком.

Често су, како је напоменуто, стари византијски елементи мешани са облицима српске средњовековне архитектуре. Стварани су амбијенти по узору на цариградске и солунске, како би и српски градови, пре свега југословенска престоница, добили "византијску патину". Ипак, Београд није схватан као Нови Цариград, већ је упоређиван са неовизантијским Солуном и "новом" Атином. У свакодневној стручној комуникацији и медијској презентацији дела "нових Византинаца", коришћене су различите синтагме којима је одређиван карактер њиховог рада. Оне сликовито говоре о тешкоћама да се тај карактер адекватно опише. Преовлађивали су изрази "византијски", "неовизантијски", "полувизантијски" или "модерни византијски стил", а понекад и синтагма "романско-византијски стил" (у анализама пилона Земунског моста). У описивању објеката који су имали двојни - српско-византијски карактер,

Сл. 15. В. Андросов-црква у Ужичкој Пожеџи

Fig. 15. V. Androsov, the church in Užička Požega

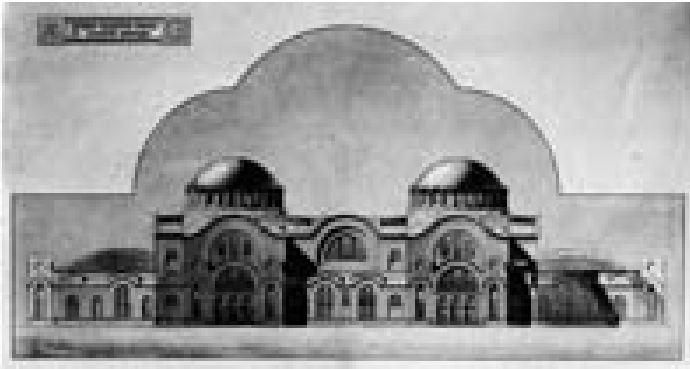
Сл. 16. Н. Краснов, пилон 4 Земунског моста, 1933.

Fig. 16. N. Krasnov, the pylon 4 of the Zemun Bridge, 1933

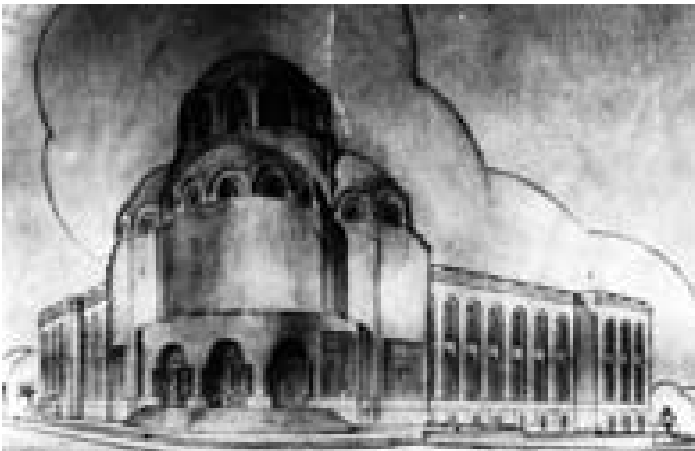

ица (sl.14,18), а затим соколских домова, спортских стадиона, двор Краља Александра И, резиденције црквених поглавара, поједине општинске и судске зграде, крематоријуме, удружења трговаца, ратника (sl.14), инвалида и др., док су у нереализованом облику обележиле имагинарне или планиране музеје (sl.19), министарства, државне павиљоне на међународним изложбама, позоришта, маузолеје, виле, тријумфалне капије итд.

У четвртој деценији, под притиском модернизма, јењавају евокације и парафразе византијско-српског средњовековног неимарства. Управне, пословне и стамбено-пословне зграде, једнопородични и вишепородични стамбени објекти, листом добијају модернистички или транзитиван академско-модернистички лик, често употпуњен елементима Ар Декоа. Иако су у чет-

Сл. 17. Д. Јовановић, Зел.
Станица, дипл. рад
*Fig. 17. D. Jovanović, Railway
Station, the graduation thesis*

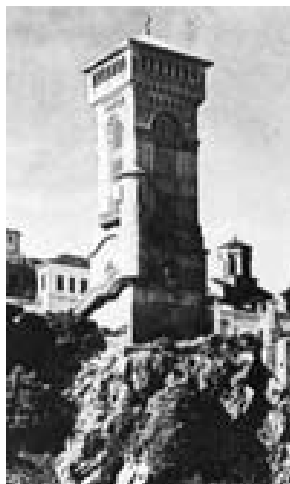

Сл. 18. Ђ. Бошковић, Народни
музеј, пројекат 1928.
*Fig. 18. Dj. Bošković, National
Museum, designed in 1928*

вртој деценији реализована главна здања српско-византијског стила, његово повлачење било је неминовно, нарочито после погибије главног покровитеља Краља Александра И у Марсељу 1934. године.

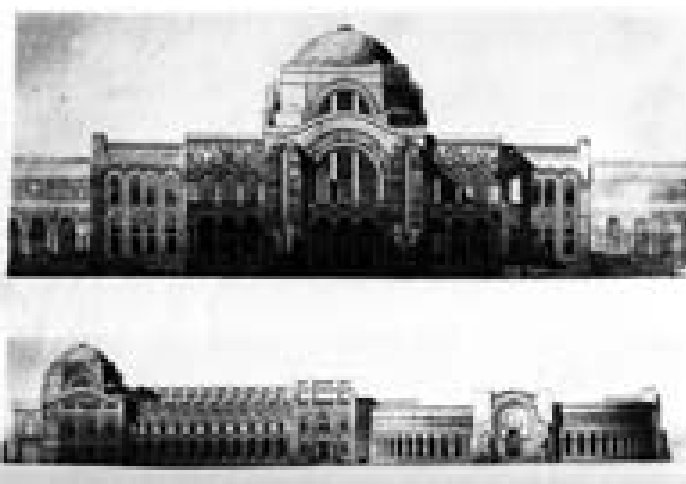
ЕПИЛОГ

У периоду између два светска рата, на више стотина објеката и на хиљадама нереализованих пројеката, скица и цртежа, уочљиво је евоцирање и парафразирање елемената древног византијског градитељства. Поједини аутори, пре свих Момир Корунковић (1883-1969, сл.20), поменуте евокације нису схватили као ерудитску вежбу или привремено опредељење, већ као стални задатак своје обновитељске "мисије". Већина, ипак није стриктно схватала своју улогу, истовремено разрађујући концепције увезене академске и модерне архитектуре. Упркос доминантног компилаторског приступа у стварању новог, еkleктичког српско-византијског стила, у међуратном периоду

Сл. 19. М. Коруновић,
џирџ Св. Јована
Владимира у Св. Науму,
1925.

Fig. 19. M. Korunović, the
Donjon of St John Vladimir in
St Naum, 1925

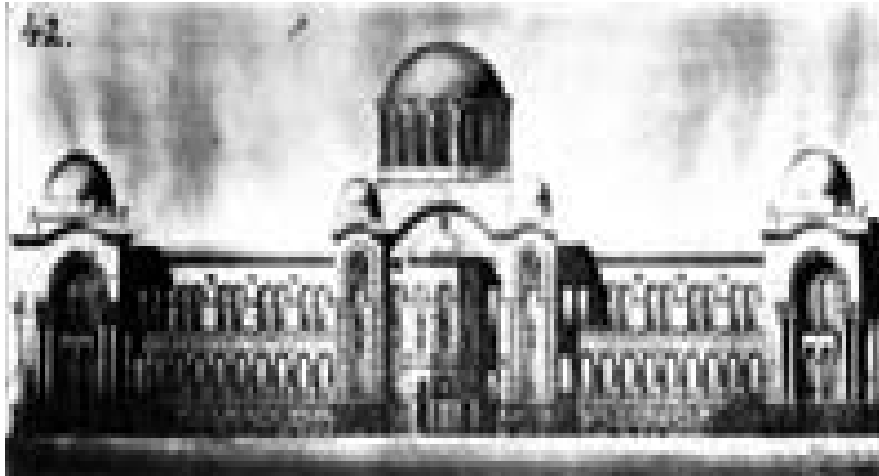

Сл. 20. Д. Ивковић, сџорџски сџадион, гуџл. раџ
Fig. 20. D. Ivković, a sports stadium, the graduation thesis

испољено је боље познавање древних узора него у претходним покушајима обнове “средњовековља”, и то не само његових композиционо-декоративних, већ и тектонско-структуралних принципа. Користећи прецизнија научна сазнања о генези византијског неимарства, најталентованији и најнадахнутији архитекти квалитативно су се приближили идеалу национално препознатљиве архитектуре, засноване колико на традицији, толико и на истинском визионарству (М. Коруновић, А. Дероко, Г. Самојлов, sl.23).

Литература:

Ж. Шкаламера,	Обнова “срџскоџ сџиџила” у архџиџекџиџури, ЗЛУМС 5, Нови Сад 1969, 191-236.
G. C. Argan,
Z. Manević,	Срџска џравославна цркџва 1920-1970, Београд 1971.
Revival, <i>Вivot итџjetnosti</i> 26-27, Загреб 1978, 164-176.
М. Јовановић,	<i>Јиџерашње градџтељство I</i> , Урбанизам Београда 53-54, Београд 1979, Прилог 9, I-XXXI.
М. Јовановић,
З. Маневџић,	Срџско цркџвено џрадиџиџељсџиџво и сликарсџиџво нови-
јеџ доба, Београд-Крагујеџвац 1987.
<i>Оџленаи</i> , Топола 1989.
<i>Романџиџична архџиџекџиџура</i> , Београд 1990.

Сл. 22. Г. Самојлов, црква Рођења
Св. Јована у Вучу, 1936.

Fig. 22. G. Samojlov, Church of the
Nativity of St John in Vuč, 1936

Александар Дероко, Београд 1991.

В. Кораћ,

Два схваћања простора у европској архитектури,
Глас САНУ CCCLXXII, Београд 1993, 11-127.

Srbija u modernizacijskim procesima XX века, зборник ра-
дова, Београд 1994.

Традиција и савремено српско црквено грађевинарство,
зборник радова, ур. Б. Стојков-З. Маневић, Београд 1995.

D. Marić

Архитектура и урбанизам 2,
Београд 1995, 85-88.

М. Ђурђевић,
А. Кадијевић,

Архитектура и урбанизам 2, Београд 1996.

Момир Коруновић, Београд 1996.

З. М. Јовановић,

- I. Marić, The International Versus the National in the Architecture of Serbia as a Creative Basis for Transition to 3RD Millenium, in: *Architecture and Urbanism at the turn of III Millenium, vol.I, Belgrade 1996, 447-451.*
- М. Поповић, *Хералдички симболи на београдским јавним здањима*, Београд 1997.
- А. Кадијевић, *Један век изражења националног стила у српској архитектури (средина XIX – средина XX века)*, Београд 1997.
- Z. Manević, *Art Deco and National Art Tendencies in Serbian Architecture*, Спатиум 1, Белграде 1997, 34-37.
- С. Тошева, *Архитектура Милица Крсинић (1887-1964)*, ГГБ XLIV, Београд 1997, 95-114.
- B. Pantelić, *Nationalism and Architecture*, JСAX 1, вол.56, марцх 1997, 16-41.
- В. Кораћ-М. Шупут, *Архитектура Византијског светла*, Београд 1998.
- Z. Manević, *The Contribution of Serbian Architects to the Urban Development of Skopje*, Спатиум 4, Белграде 1998, 35-38.
- К. Грчев, *Црквоното градителство во Македонија 1918-1940*, Скопје 1998.
- А. Кадијевић, *Милан Злоковић и изражење националног стила у српској архитектури*, ГГБ XLVII-XLVIII, Београд 2000-2001, 213-224.
- М. Просен, *Прилог познавању београдског ојуса Григорија И. Самојлова*, Наслеђе III, Београд 2001, 89-104.
- А. Кадијевић-
M. Djurdjević, *The Russian Emigrant Architects in Yugoslavia (1918-1941)*, Центропа 2, New York 2002, 139-148.
- Lj. Blagojević, *Modernism in Serbia. The Elusive margins of Belgrade architecture 1919-1941*, Cambridge (Mass.)-London 2003.
Ниш и Византија (I), зборник радова (прир. М. Ракоција), Ниш 2003.

Aleksandar Kadjević

BYZANTINE CONSTRUCTION EVOCATIONS AND PARAPHRASES
IN SERBIAN ARCHITECTURE FROM 1918 TO 1941

The Serbian architecture between the two World Wars, divided into several styles, contains numerous Byzantine construction evocations and paraphrases, which may be ob-

served in the designs of architects in search of a national style of building. In the manner of their West European predecessors, Serbian architects mainly revived the forms of magnificent buildings of the Golden Age of Justinian, as well as of specific monuments of the Middle and Late Byzantine periods. In this, their efforts had not always been epigonic, but they tried to adjust the ancient matrix to the contemporary practical and aesthetical requirements. In addition to this, evoking of the structures of national medieval architecture reconstructed their Byzantine layer, visible in the spatial concept, building manner, decoration and elevation. Although the conscience of the difference between the domestic and Byzantine medieval heritages had matured in the third decade of the century owing to the development of Byzantology, the designing practice still regarded the symbiosis of the Serbian and the Byzantine an adequate standard of the new national style. The loyalty to the ideology of a nationally recognizable and Byzantine-rooted architecture was expressed in intertwining or separate paraphrasing of these paradigms. Such aspirations, having often been arbitrary and subjective, did not always produce satisfactory artistic results.

The preserved structures and unaccomplished building plans confirm that the conservatism had not totally underestimated the evocations of Byzantine-Serbian Middle Ages in the architecture between the two Wars. On the contrary, this period includes certain inspired solutions that do not fall behind the most valuable achievements of the sacral architecture in the Southeast Europe. Enriched by the elements of contemporary movements, such as post-secession, expressionism and art deco, Byzantine evocations showed the non-dogmatism of domestic and Russian master builders (emigrants), capable of upgrading the ancient matrix of space and form with the morphology and structural logic of modern styles. Nevertheless, straying and improvisation could be detected even in the work of most talented „restorers“.

It may be concluded that both revivalist options, the mimetic (compiling and anachronous) and the creative (developmental and open to innovation), had their respective audience and their critics as well. To deny their significance, regardless of conceptual differences, would be unjustifiable and too strict, since it would lead to the negation of the historical incentive of the entire Byzantine architecture that is acknowledged in many parts of the world. The revivalist attempts of our architects should not be underestimated, as it is well known that the architecture of the Byzantine realm has been for many centuries inspiring the builders worldwide, no matter whether they really contributed to its continuity, restoration or evocation. The builders who reinterpreted national and regional architectonic heritage instead of applying foreign and remote architectural styles should not be condemned.